

ROZDZIAŁ 9

STRUKTURALNE ZMIANY ZATRUDNIENIA W POLSCE

Wprowadzenie

Wśród najważniejszych celów transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce wymienia się między innymi wykształcenie mechanizmu rynkowego, wybór długoterminowej strategii gospodarczej, inkorporację współczesnych zasad funkcjonowania gospodarek, a także stworzenie nowych struktur ekonomicznych, które będą determinować wysoką konkurencyjność rodzimych firm i produktów na arenie międzynarodowej. W wielu opracowaniach naukowych dotyczących transformacji zmiany strukturalne zajmują centralne miejsce w obrębie całego spektrum celów tego procesu. Stąd dyskurs na temat kierunków ewolucji struktur ekonomicznych, a w szczególności struktury zatrudnienia, należy traktować jako niezbędny i użyteczny.

Celem artykułu jest przedstawienie zmian struktury zatrudnienia w ujęciu działowym w gospodarce polskiej w latach 1992-2006. W trakcie prowadzenia analizy zidentyfikowane zostały działy gospodarki o najwyższym i najniższym udziale zatrudnienia, a także dynamiczne dostosowania strukturalne w tym obszarze. Ponadto, pokazano kierunek przemian zatrudnienia w Polsce z punktu widzenia czterosektorowego układu gospodarki, a także tempo zmian w poszczególnych sektorach.

W pierwszej części opracowania omówiono teoretyczne kwestie dotyczące przemian strukturalnych w Polsce w okresie transformacji ustrojowej i ich rolę w odzyskiwaniu takiej efektywności gospodarowania, która byłaby zbliżona do wyżej rozwiniętych krajów świata. W dalszym etapie przedstawiono dane empiryczne dotyczące poziomu i zmian w strukturze działowej zatrudnienia w gospodarce polskiej w latach 1992-2006, a także wyeksponowano różnice w dynamice tych zmian między poszczególnymi działami gospodarki. W części empirycznej pracy przybliżono również nowe zjawiska w czterosektorowej strukturze zatrudnienia (rolnictwo, przemysł, usługi rynkowe, usługi nierynkowe) w Polsce. W ostatniej części opracowania sformułowano najważniejsze wnioski z przeprowadzonej analizy.

Transformacja a zmiany strukturalne

Proces transformacji krajów Europy Środkowej i Wschodniej jest traktowany w literaturze ekonomicznej jako jedno z najważniejszych zjawisk we współczesnej gospodarce światowej, czyli gospodarce końca dwudziestego i początku dwudziestego pierwszego wieku. Bardziej dogłębna analiza tego procesu skłania do wniosku, iż transformacja jest najistotniejszym przypadkiem „aktywizmu ekonomicznego” w historii nowożytnej (Jędrzejczak, 2005, s. 21). Ujmując te zmiany *ex post* należy stwierdzić, iż proces ten stanowił – z jednej strony – siłę destrukcyjną socjalistycznych rozwiązań ustrojowych, natomiast – z drugiej strony – nakreślał fundamentalne warunki, które w późniejszym czasie decydowały o wprowadzeniu i ewolucji ważnych elementów systemu rynkowego. Jego zasadniczym celem było zwiększenie konkurencyjności i efektywności gospodarowania, wzrost wykorzystania i produktywności majątku rzeczowego oraz podniesienia standardu życia społeczeństw.

W rozumieniu W. Kopalińskiego (1994, s. 518) pojęcie *transformacja* to przemiana, przeobrażenie, przekształcenie lub transfiguracja. Przez transformację można też rozumieć

przeobrażenia jakościowe systemu, które nie zawsze muszą modyfikować jego istotę. Przy czym, biorąc pod uwagę dokonujące się w ramach tego procesu całkowite i kompleksowe przeobrażenia systemu można używać zwrotu *transformacja systemowa* (Gabryś, Gierczycka, Okoń-Horodyńska, Rzeszotarska, Swadźba, 1994, s. 11). Zbliżoną interpretację pojęcia transformacji proponują również Z. Hockuba (1995, s. 55), M. Nasiłowski (1995, s. 17), L. Balcerowicz (1997, s. 172-178), W. Trzeciakowski (1997, s. 49). Podobnie M. Bałtowski i M. Miszewski (2006, s. 21-29) traktują całość przemian, którym podlegają współczesne gospodarki Europy Środkowej i Wschodniej, jako szeroki proces przeobrażeń ustrojowo-gospodarczych, nazywając go transformacją systemową, który z kolei – w ich opinii – dzieli się dychotomicznie na transformację ustrojową i transformację gospodarczą. Pierwsza z nich odnosi się do wprowadzenia demokracji politycznej, przejawiającej się wolnością słowa, możliwością legalnego zrzeszania się i działalności związkowej, a także wiąże się z przemianami w sferze postaw i zachowań ludzkich oraz z umacnianiem się społeczeństwa obywatelskiego. Z kolei transformacja gospodarcza rozumiana jest jako tworzenie nowego systemu gospodarczego w oparciu o zmianę struktury własnościowej czynników wytwórczych i odmienny sposób regulowania procesów realnych i finansowych w gospodarce.

W nieco węższym ujęciu odnosi się do tej kategorii G.W. Kołodko (2001, s. 22), który analizując istotę i funkcje transformacji, definiuje *transformację gospodarczą*. Traktuje on to pojęcie jako historyczny proces stopniowego przechodzenia od centralnie planowanej gospodarki socjalistycznej, opartej na dominacji państwowej w zakresie własności środków produkcji i biurokratycznej regulacji, do kapitalistycznej gospodarki wolnego rynku, charakteryzującej się dominacją własności prywatnej i liberalnej deregulacji.

Znacznie szersze i głębsze spojrzenie na pojęcie transformacji przyjmują G. Gorzelak (2000) i E. Soja (2000, s. 20), według których jest to długi proces zmian strukturalnych w gospodarce. Tak szeroko rozumiana transformacja jest zbieżna z głęboką przemianą struktur gospodarczych, którą w latach wcześniejszych zapoczątkowały kraje wysoko rozwinięte. Polega ona na coraz szerszym zastępowaniu *gospodarki przemysłowej* przez *gospodarkę informacyjną*, bądź *gospodarkę opartą na wiedzy* (Owsiak, 2002, s. 145-158); (Kukliński, 2001, s. 14-21). Powszechna jest również opinia, iż w kontekście krajów Europy Środkowo-Wschodniej tak rozumiana transformacja jest z jednej strony restrukturyzacją opóźnioną w porównaniu do bardziej rozwiniętych gospodarek świata, natomiast z drugiej strony charakteryzuje się wyższą dynamiką zmian, zachodzących w odmiennych i trudniejszych warunkach (Adamczyk, 2005, s. 15). Ponadto w proces transformacji wkomponowane są elementy innych ważnych zjawisk, jak globalizacja (Stiglitz, 2004, s. 21-36), dezindustrializacja oraz decentralizacja (Adamczyk, 2005, s. 15). Pragmatyczny wydzźwięk transformacji systemowej proponuje Z. Sadowski (2005, s. 425), który twierdzi, iż uznanym celem tych przemian jest zbliżenie ustrojowe do rozwiniętych gospodarczo krajów świata przez wprowadzenie gospodarki rynkowej, opartej na demokratycznym ustroju politycznym, czego fundamentalną determinantą są daleko idące przekształcenia instytucjonalne.

Potrzeba wdrażania procesu transformacji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wynikała z negatywnej diagnozy ówczesnej kondycji ekonomicznej ich gospodarek, a także pesymistycznych oczekiwań co do rozwoju tych systemów (Okoń-Horodyńska, 1995, s. 16-18). Chociaż można spotkać opracowania, których optyka wskazuje, że zastąpienie gospodarki rynkowej gospodarką centralnie planowaną było bez wątpienia wydarzeniem na dużą skalę, ale u podłoża tych zmian leży przede wszystkim uwarunkowania ideologiczne i polityczne (Jędrzejczak, 2005, s. 21). Debata nad istotą transformacji koncentruje się w dużej mierze na sferze ekonomicznej, choć nie należy zapominać, iż równie ważna jest sfera polityczna, instytucjonalna i społeczna. W związku z tym w wielu opracowaniach dobitnie podkreśla się o licznych niekorzystnych zjawiskach w sferze ekonomicznej, które ujawniły się od początku transformacji w Polsce, oraz o ich przyczynach tkwiących w silnych zniekształceniach po-

przedniego systemu gospodarczego. W jakościowym aspekcie ekonomicznym system gospodarki centralnie planowanej wyraźnie uwydatnił wielostronną nieefektywność w działalności podmiotów. Ujawniło się to w nieracjonalnej alokacji rzeczowych czynników wytwórczych oraz w powstaniu i utrwaleniu się licznych barier w wykorzystywaniu zdolności, aktywności i kreatywności kapitału ludzkiego. Poza tym, wysoce niekorzystne tendencje wystąpiły także w aspekcie ilościowym sfery ekonomicznej systemu socjalistycznego, co poskutkowało licznymi niedoborami i luką produkcyjną.

Patrząc więc od strony ekonomicznej proces transformacji musiał charakteryzować się kompleksowymi działaniami, które obejmują szeroki wachlarz problemów. G.W. Kołodko (2001, s. 22-23) złożoność transformacji sprowadził do trzech wzajemnie sprzężonych etapów:

- liberalizacji i makroekonomicznej stabilizacji,
- budowy instytucji typowych dla gospodarki rynkowej,
- mikroekonomicznej restrukturyzacji.

Jednakże wprowadzenie nowych mechanizmów regulacyjnych wywołało silne skutki uboczne. Całkowita zmiana zasad gospodarowania oraz wkomponowanie nowych rozwiązań w obszarze zarówno alokacji czynników wytwórczych, a także w kwestiach instytucjonalnych i prawnych doprowadziło do znacznego zachwiania się różnorodnych relacji w sferze finansowej i realnej gospodarki. Doszło w istocie do metasprzężenia zwrotnego między mechanizmami dezorganizacji „starego” systemu produkcji a siłami inkorporującymi nowe metody i rozwiązania rynkowe.

Rozpoczęta w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym w Polsce, transformacja gospodarcza stała się z pewnością istotnym stymulatorem wielopłaszczyznowych zmian strukturalnych (Gorzelać, 2000). Wielu ekonomistów wskazywało struktury ekonomiczne, jako jeden z podstawowych obszarów gospodarki, który musiał podlegać dynamicznej restrukturyzacji. Z. Sadowski (2005, s. 425-433), charakteryzując zawilóści polskiej transformacji, wyróżnia trzy grupy problemów, które były do rozwiązania u zarania przemian rozpoczętych w 1989 roku:

- reforma instytucjonalna,
- reforma cenowa,
- reforma strukturalna.

Z kolei L. Balcerowicz (1992, s. 53-54) wskazuje na dwie niewydolności gospodarki, które należało pokonać w momencie przystąpienia do realizacji procesu transformacji systemowej przez kraje Europy Środkowo-Wschodniej:

- nierównowagę makroekonomiczną,
- głęboki kryzys strukturalny.

Powyższe opinie wskazują, iż zmiany strukturalne stanowiły pierwszorzędowy cel transformacji. Wynikało to z faktu, iż ogromne dysproporcje strukturalne, wyrażające się wadliwą strukturą gospodarki, były zdeterminowane kilkoma istotnymi charakterystykami (Lipowski, 1995, s. 6):

- dominującą w przemyśle własnością państwową,
- wysoką koncentracją organizacyjną przemysłu przetwórczego,
- nieefektywnym przemysłem ciężkim,
- chronicznymi i powszechnymi niedoborami, zwłaszcza w obrocie zaopatrzeniowym,
- preferencjami dla inwestycji rozwojowych kosztem działań modernizacyjnych,
- powszechnym protekcjonizmem wraz z pierwszeństwem produkcji antyimportowej,
- priorytetem dla sfery materialnej kosztem usług niematerialnych,
- zniekształceniami szeroko pojętych cen,
- przetargowo-uznaniowym charakterem mechanizmu nakazowo-rozdzielczego kształtowa-

nia przydziałów materiałowych i realizacji nakładów inwestycyjnych.

Przy ocenie dostosowań strukturalnych w gospodarkach realizujących procesy transformacyjne, można albo analizować kierunek i tempo zmian samej struktury rzeczowej, albo badać skuteczność i efektywność instytucji ekonomicznych w procesie oddziaływania na strukturę produkcji (Adamczyk, 2005, s. 20-21). W pierwszej sytuacji analizie poddaje się jakościowe i ilościowe zmiany strukturalne, a w dalszej kolejności uwydatnia się współzależności między tymi zmianami a oddziaływaniem różnych czynników instytucjonalnych, jak przykładowo rynek czy regulacje państwa. Natomiast w drugim przypadku akcenty są rozłożone odmiennie: przedmiotem dociekań stają się bezpośrednio, przyczynowo-skutkowe zależności między określonymi zmianami instytucji a postępującymi w ślad za nimi dostosowaniami strukturalnymi (Jakóbiak, 1997).

Ważnym aspektem w kontekście procesu transformacji jest kwestia nowych regulacji, sprzężeń i związków w gospodarce. Wydaje się to być oczywiste, gdyż przejście od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej oznacza całkowite przemodelowanie wnętrza systemu ekonomicznego, w szczególności w kontekście strukturalnym, prawnym i instytucjonalnym. Istotna w tej kwestii jest zmiana filozofii myślenia i podejmowania decyzji w nowym otoczeniu makroekonomicznym (Adamczyk, 2005, s. 21-22). Zaakceptowanie procesu transformacji przez społeczeństwo, oznacza w istocie zgodę na systematyczne aklimatyzowanie się do nowego układu strukturalnego, prawnego i instytucjonalnego, a także uznawanie tego porządku za odpowiedni dla realizacji procesu gospodarczego. W opinii Z. Hockuby (1995, s. 55), w procesie przejścia od jednego do drugiego systemu nieunikniona jest faza chaosu – luka międzysystemowa – charakteryzująca się dynamiczną transformacją struktur systemu w zakresie jej najgłębszych powiązań i zależności instytucjonalnych. W takim rozumieniu transformację można traktować jako okres między dwoma różnymi porządkami w gospodarce.

Ważną determinantą transformacji systemowej była forma przyjętego programu przebudowy struktur gospodarczych. Wyznaczała ona z pewnością tempo przeobrażeń ekonomiczno-społecznych, jak również wskazywała na określone skutki tych działań w poszczególnych obszarach systemu gospodarczego. Przebudowa struktury produkcyjnej transformujących się gospodarek odbywała się łącznie z procesami prywatyzacyjnymi. Powstający w tym okresie sektor prywatny nie mógł liczyć raczej na ułatwienia, lecz – nawet przeciwnie – napotykał na wiele trudności i ograniczeń w kwestii prowadzenia działalności. Pojawił się pewnego rodzaju konflikt interesów na szczeblu ogólnonarodowym. Czy należy wspierać sektor prywatny, czyli ingerować w powstający mechanizm rynkowy i poświęcać na ten cel środki publiczne, ale za to wspierać rosnącą efektywność gospodarki? Czy z kolei powinno się poddać sektor prywatny od samego początku twardym regułom rynku i w pewien sposób nieświadomie opóźnić proces dostosowań efektywnościowych w gospodarce? W warunkach trudnych przeobrażeń społeczno-ekonomicznych wiele środowisk zwracało uwagę na to, iż sektor prywatny nie powinien pełnić roli wyłącznie instytucji korzystającej z procesu transformacji. W rzeczywistości to gospodarka oczekuje większego jego zaangażowania w sferę realną gospodarki, a także w bardziej zdecydowane rozwiązywanie sytuacji kryzysowych i newralgicznych problemów społecznych (Adamczyk, 2005, s. 23-24).

Szczególnie ważnym segmentem rynku jest rynek pracy, który stanowi zarazem ważne ogniwo systemu gospodarczego każdego kraju. Posiada on jednak specyficzne cechy, które świadczą o pewnej odmienności występujących na nim relacji. Rynek pracy w stosunku do innych rynków wykazuje relatywnie wysoką nieelastyczność, co szczególnie ujawnia się w większym stopniu w gospodarkach transformujących się niż w gospodarkach o ugruntowanych warunkach rynkowych.

Zachodzące zmiany ekonomiczne w krajach transformujących się, a także pozostałości strukturalne poprzedniego systemu były przyczyną wysoce negatywnych zmian na polskim

rynku pracy. Za jedną z przyczyn takiego stanu rzeczy należy traktować silne niedostosowanie potencjału produkcyjnego, zakumulowanego w warunkach względnie zamkniętej gospodarki centralnie planowanej, do struktury popytu otwartej gospodarki rynkowej, a w konsekwencji występowanie mało konkurencyjnej struktury zatrudnienia w gospodarce zarówno w układzie własnościowym, sektorowym, jak i działowym.

W literaturze ekonomicznej niektórzy uczeni stoją nawet na stanowisku, iż gruntowna zmiana – w wielu dziedzinach – struktury monopolistycznej gospodarki od kontrolowanej do poddanej prawom rynku (Li, 1999; Blanchard, 1997, s. 130-135), jak i występowanie trudności z wprowadzeniem zmian strukturalnych w poszczególnych sektorach, jako efekt obecności niedoskonałości na rynku pracy (Atkeson, Kehoe, 1996), są jednymi z kilku prób wyjaśnienia fenomenu recesji transformacyjnej, która wystąpiła w wielu krajach na początku przemian transformacyjnych. W nowych warunkach ustrojowych przedsiębiorstwa wyeksponowane zarówno na bodźce wewnętrzne, jak i bardzo istotne determinanty zewnętrzne, wykorzystując przy tym stare zasoby majątku produkcyjnego, zaczęły przegrywać walkę konkurencyjną na rynku, pogłębiając jednocześnie dekonstrukcję w gospodarce (Adamczyk, Zamora, 1994). Część producentów wychodząc naprzeciw nowym uwarunkowaniom ekonomicznym rozpoczęła długotrwały proces modernizacji i dostosowywania się do poziomu konkurentów, charakteryzujących się relatywnie wyższą efektywnością gospodarowania. Stąd też zjawisko recesji transformacyjnej było w pewnym sensie mechanizmem stymulującym dostosowanie potencjału produkcyjnego do istniejącego popytu globalnego, z kolei zaś za potencjalny i pożądany stan należy uznać ten, który istnieje w ugruntowanych oraz ustabilizowanych gospodarkach o systemach rynkowych (Glikman, Kabaj, Muszkiet, 1997, s. 18).

W warunkach strukturalnej niestacjonarności gospodarki również w obszarze zatrudnienia doszło do silnych zmian. Struktura ta podlegała silnym zmianom pod wpływem trzech – wzajemnie przenikających się – megatrendów: transformacji (zmiany w ujęciu regionalnym), rewolucji technologicznej i globalizacji (zmiany w ujęciu światowym). Występująca w Polsce transformacja umożliwiła rozpoczęcie przekuwania struktury zatrudnieniowej od tej z dominacją rolnictwa i przemysłu do struktury, w której decydującą rolę odgrywają usługi. Dodatkowo, zachodzące we współczesnej gospodarce procesy globalizacji i rewolucji technologicznej wywierają istotny wpływ na zmianę struktury produkcji i procesu gospodarowania, a to z kolei determinuje przekształcenia w zakresie struktury zatrudnienia (Kotlorz, 2005, s. 221-225). Przejście od społeczeństwa industrialnego do społeczeństwa informacyjnego opartego na wiedzy – społeczeństwa funkcjonującego w gospodarce opartej na wiedzy lub w gospodarce elektronicznej – zwiększa zdolności gospodarki do tworzenia wysokokwalifikowanych miejsc pracy, co z kolei ujawnia się wyższą konkurencyjnością krajowych produktów na arenie międzynarodowej.

Analiza empiryczna struktury zatrudnienia w Polsce w ujęciu działowym

Kształtowanie się struktury zatrudnienia w ujęciu działowym w Polsce w latach 1992-2006 zostało przedstawione w tabeli 1. Na podstawie tych wyników można stwierdzić, iż na 13 wyróżnionych działów gospodarki największy udział w zatrudnieniu w 2006 roku mają: przemysł (30,3%), handel i naprawy (15,6%) oraz edukacja (11,2%). Warto podkreślić, iż liczba zatrudnionych w powyższych trzech działach stanowi ponad 55% ogółu zatrudnionych w całej gospodarce, co świadczy o dużym znaczeniu tych działów w absorpcji siły roboczej, jak również w zakresie tworzenia miejsc pracy w Polsce.

Tabela 1. Struktura zatrudnienia według działów w Polsce w latach 1992-2006 (w %)

Działy	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	4,0	2,8	3,0	2,4	2,3	1,9	1,8	1,7
Rybołówstwo i rybactwo	0,19	0,14	0,10	0,10	0,09	0,06	0,05	0,04
Przemysł	36,2	36,9	36,2	34,3	31,6	30,6	30,8	30,3
Budownictwo	8,6	7,5	7,2	7,5	7,1	6,2	5,2	5,7
Handel i naprawy	10,9	10,9	11,8	13,4	14,2	14,8	15,0	15,6
Hotele i restauracje	1,1	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6	1,7
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	8,3	8,0	7,6	7,4	7,0	6,9	6,7	6,7
Pośrednictwo finansowe	1,9	2,5	2,6	2,7	2,7	2,7	2,6	2,8
Obsługa nieruchomości i firm	4,5	4,0	4,5	5,6	6,6	7,7	8,1	8,1
Administracja publiczna i obrona narodowa	3,0	3,6	3,8	3,9	5,0	5,8	6,2	6,3
Edukacja	8,4	9,2	8,9	8,8	9,6	9,9	11,3	11,2
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	10,0	10,5	10,2	9,8	9,3	8,9	7,4	7,1
Pozostała działalność usługowa, komunalna, socjalna i indywidualna	3,0	2,6	2,6	2,6	3,1	3,0	3,1	3,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Roczników Statystycznych Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1996-2007, GUS, Warszawa.

W tabeli 2 zawarto najważniejsze charakterystyki zmian w strukturze zatrudnienia w ujęciu działowym w Polsce w latach 1992-2006. Dane te świadczą o zróżnicowanej dynamice zmian zatrudnienia w poszczególnych działach gospodarki. Najsilniejszy spadek w strukturze zatrudnienia w latach 1992-2006 zanotowały działy: przemysł (o 5,9 punktów proc.), budownictwo (o 2,9 punktów proc.), ochrona zdrowia i opieka społeczna (o 2,9 punktów proc.). Z kolei największy wzrost w strukturze zatrudnienia wystąpił w następujących działach: handel i naprawy (o 4,7 punktów proc.), obsługa nieruchomości i firm (o 3,6 punktów proc.), administracja publiczna i obrona narodowa (o 3,2 punktów proc.). Dane te wskazują, iż wraz z zaawansowaniem procesu transformacji w Polsce najwięcej miejsc pracy powstało w obszarze usług, szczególnie usług rynkowych, a największe ograniczenie zatrudnienia wystąpiło w działach przemysłowych. Wyniki te potwierdzają ogólną tendencję występującą w tym względzie w rozwiniętych gospodarkach świata, co pozwala ocenić pozytywnie kierunek dokonujących się zmian w działowej strukturze zatrudnienia w Polsce.

Warto podkreślić, iż silniejsze zmiany w zakresie działowej struktury zatrudnienia miały miejsce – poza takimi działami jak edukacja czy ochrona zdrowia i opieka społeczna – w pierwszym wyróżnionym podokresie (lata 1992-2000) niż w drugim podokresie (lata 2000-2006). Sugeruje to, iż w miarę zaawansowania przemian transformacyjnych dynamika modyfikacji w zakresie struktury zatrudnienia słabła, co już należy uznać za pewnego rodzaju mankament polskich przemian strukturalnych. Wynika to z faktu, iż obecna struktura zatrudnienia nie jest jeszcze na tyle zbliżona – choć poczynione zostały w tym kierunku już znacząco widoczne zmiany – do struktur zatrudnienia w wysoko rozwiniętych gospodarkach świata, tak aby można było korzystać, w stopniu maksymalnym, z przewag konkurencyjnych na rynkach światowych. Silniejsze zmiany w latach 2000-2006 – porównując to do okresu 1992-2000 – w strukturze zatrudnienia w edukacji (wzrost o 1,6 punktów proc.) i ochronie zdrowia (spadek o

2,2 punktów proc.) można tłumaczyć w pierwszym przypadku rozwojem prywatnego szkolnictwa, natomiast w drugiej sytuacji – zintensyfikowaniem reform w zakresie ochrony zdrowia w Polsce i restrukturyzacją placówek służby zdrowia, w tym w zakresie zaangażowania siły roboczej.

Tabela 2. Podstawowe charakterystyki zmian w strukturze zatrudnienia według działów w Polsce w latach 1992-2006

Działy	Wartość średnia (μ)	Odchylenie standardowe (σ)	Zmiana w latach 1992-2000 (w punktach proc.)	Zmiana w latach 2000-2006 (w punktach proc.)	Zmiana w latach 1992-2006 (w punktach proc.)
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	2,4	0,65	-1,8	-0,6	-2,3
Rybołówstwo i rybactwo	0,1	0,05	-0,1	-0,1	-0,2
Przemysł	33,4	2,80	-4,6	-1,3	-5,9
Budownictwo	6,9	0,97	-1,5	-1,4	-2,9
Handel i naprawy	13,4	1,75	3,3	1,4	4,7
Hotele i restauracje	1,5	0,18	0,5	0,2	0,6
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	7,3	0,56	-1,3	-0,3	-1,6
Pośrednictwo finansowe	2,6	0,24	0,8	0,1	0,8
Obsługa nieruchomości i firm	6,1	1,61	2,1	1,5	3,6
Administracja publiczna i obrona narodowa	4,7	1,22	2,0	1,2	3,2
Edukacja	9,7	1,07	1,3	1,6	2,8
Ochrona zdrowia i opieka społeczna	9,1	1,24	-0,7	-2,2	-2,9
Pozostała działalność usługowa, komunalna, socjalna i indywidualna	2,8	0,20	0,1	-0,1	0,0

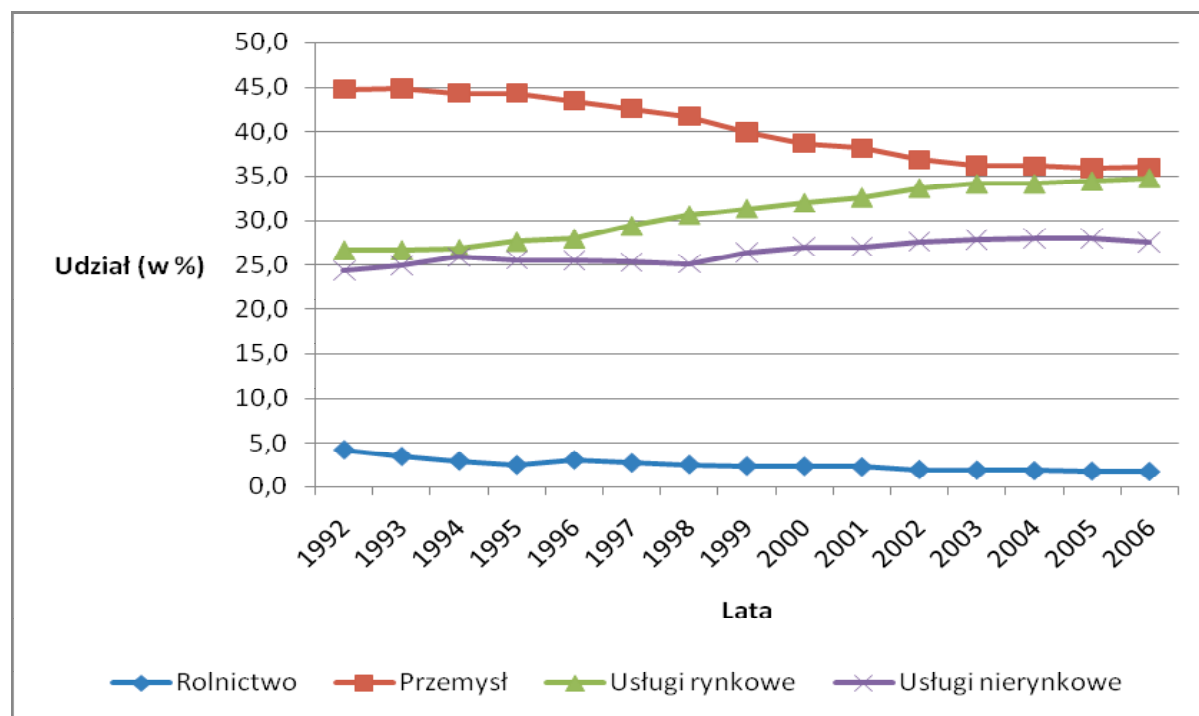
Źródło: zob. w tabeli 1.

Tabela 3. Struktura zatrudnienia w układzie czterosektorowym w Polsce w latach 1992-2006 (w %)

Sektory	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006
Rolnictwo	4,2	3,0	3,1	2,5	2,3	2,0	1,8	1,7
Przemysł	44,8	44,4	43,5	41,7	38,7	36,8	36,1	36,0
Usługi rynkowe	26,6	26,8	27,9	30,6	32,0	33,6	34,1	34,7
Usługi nierynkowe	24,3	25,9	25,5	25,1	27,0	27,6	28,0	27,5

Źródło: zob. w tabeli 1.

Rysunek 1. Graficzna prezentacja zmian struktury zatrudnienia w układzie czterosektorowym w Polsce w latach 1992-2006

Źródło: zob. w tabeli 1.

Interesujących wniosków może dostarczyć analiza zmian strukturalnych zatrudnienia w układzie czterosektorowym gospodarki, tj. z podziałem na rolnictwo, przemysł, usługi rynkowe i usługi nierynkowe. Podejście to popiera już wielu badaczy, twierdząc, iż traci na znaczeniu tradycyjny – wg C. Clarka, A. Fishera i J. Fourastie – podział gospodarki na trzy sektory (rolnictwo, przemysł, usługi), gdyż następują nie tylko przesunięcia w strukturze od rolnictwa i przemysłu na korzyść usług, ale także pojawia się silna reorientacja wewnętrzna w ramach usług, przejawiająca się spadkiem usług starych na korzyść usług nowych, które oparte są o nowe technologie i informatykę. D. Kotlorz (2005, s. 224-225) postuluje nawet wprowadzenie czwartego sektora pod nazwą technologie informacyjne.

Dane zawarte w tabeli 3 wyraźnie potwierdzają, iż doszło do ograniczenia znaczenia rolnictwa i przemysłu w strukturze zatrudnienia w Polsce w latach 1992-2006 na korzyść usług rynkowych i nierynkowych. Mimo to, nadal największą absorpcją siły roboczej w gospodarce polskiej w 2006 roku charakteryzuje się przemysł (36%), następnie – niewiele mniej – usługi rynkowe (34,7%), usługi nierynkowe (27,5%), a najmniejszą liczbę siły roboczej wchłania rolnictwo (1,7%). Przebieg graficzny powyższych zmian strukturalnych przedstawia rysunek 1.

W tabeli 4 zestawiono najważniejsze charakterystyki zmian w strukturze zatrudnienia w układzie czterosektorowym w Polsce w latach 1992-2006. W ujęciu ilościowym największe ograniczenie w strukturze zatrudnienia zanotowano w przemyśle (spadek o 8,8 punktów proc.), natomiast prawie analogiczny wzrost udziału w strukturze zatrudnienia (o 8,1 punktów proc.) wystąpił w odniesieniu do usług rynkowych. Z kolei w przypadku rolnictwa – w analogicznym okresie – udział w zatrudnieniu spadł o 2,5 punktów proc., a w usługach nierynkowych – zwiększył się o 3,2 punktów proc. (tabela 4). Analogiczna ocena zmian w dwóch podokresach, tj. 1992-2000 i 2000-2006, pozwala zauważyć podobne tendencje jak przy zmianach działowej struktury zatrudnienia. Mianowicie, zmiany w strukturze zatrudnienia w

pierwszym podokresie były w przypadku wszystkich czterech sektorów wyraźnie wyższe niż miało to miejsce w drugim podokresie. Na uwagę zasługuje bardzo silne ograniczenie zatrudnienia w przemyśle (spadek o 6,1 punktów proc.) w latach 1992-2006, oraz równie duży wzrost udziału zatrudnienia w analogicznym okresie w usługach rynkowych (o 5,3 punktów proc.).

Tabela 4. Podstawowe charakterystyki zmian w strukturze zatrudnienia w układzie czterosektorowym w Polsce w latach 1992-2006

Sektory	Wartość średnia (μ)	Odchylenie standardowe (σ)	Zmiana w latach 1992-2000 (w punktach proc.)	Zmiana w latach 2000-2006 (w punktach proc.)	Zmiana w latach 1992-2006 (w punktach proc.)
Rolnictwo	2,5	0,70	-1,9	-0,6	-2,5
Przemysł	40,3	3,63	-6,1	-2,7	-8,8
Usługi rynkowe	30,8	3,10	5,3	2,8	8,1
Usługi nierynkowe	26,4	1,23	2,7	0,5	3,2

Źródło: zob. w tabeli 1.

Podsumowanie

Przeprowadzona w pracy analiza w zakresie zmian struktury działowej oraz struktury czterosektorowej zatrudnienia w Polsce w latach 1992-2006 pozwala wyciągnąć kilka końcowych wniosków. Po pierwsze, działowa i czterosektorowa struktura zatrudnienia w Polsce podlegały od początku transformacji silnym modyfikacjom od struktur bliższych gospodarkom centralnie planowanym, z dominacją rolnictwa i przemysłu, do struktur typowych dla systemów rynkowych, w których prym wiodą usługi. Po drugie, zmiany badanych struktur zatrudnienia były silniejsze w latach 1992-2000 niż w okresie 2000-2006, co może rodzić pewne obawy o wyhamowywanie korzystnych tendencji w tym zakresie. Po trzecie, zmiany strukturalne nie można uznać za zakończone, gdyż nadal w 2006 roku największy udział w zatrudnieniu należał do przemysłu, natomiast w najbardziej rozwiniętych gospodarkach dominują tutaj usługi rynkowe. Należy w tym względzie oczekiwać dalszych zmian, których źródłem będą procesy związane z rewolucją technologiczną i informatyczną oraz z globalizacją. Po czwarte, w gospodarce polskiej występuje silna koncentracja zatrudnienia w trzech działach: przemysł, handel i naprawy oraz edukacja, gdyż absorbują one ponad 55% całkowitego zatrudnienia.

BIBLIOGRAFIA:

1. Adamczyk A., (2005), Makroekonomiczne uwarunkowania bezrobocia transformacyjnego w Polsce, Czechach, Słowacji i na Węgrzech, Zeszyty Naukowe, Seria Specjalna: Monografie, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków, nr 170.
2. Adamczyk A., P. Zamora, (1994), Przedsiębiorstwa sektora publicznego i prywatnego w procesie transformacji gospodarki, w: Transformacja systemu ekonomicznego w Polsce, red. S. Lis, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków.
3. Atkeson A., P.J. Kehoe, (1996), Social Insurance and Transition, The International Economic Review, May.
4. Balcerowicz L., (1992), 800 dni. Szok kontrolowany, Warszawa.

5. Balcerowicz L., (1997), *Socjalizm. Kapitalizm. Transformacja. Szkice z przełomu epok*, PWN, Warszawa.
6. Bałtowski M., M. Miszewski, (2006), *Transformacja gospodarcza w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
7. Blanchard O.J., (1997), *The Economics of Post-Communist Transition*, Clarendon Press, Oxford.
8. Gabryś L., J. Gierczycka, E. Okoń-Horodyńska, G. Rzeszotarska, S. Swadźba, (1994), *Istota i kierunki procesu transformacji w gospodarce światowej*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach, Katowice.
9. Glikman P., M. Kabaj, T. Muszkiet, (1997), *Ciągłość i transformacja gospodarki. Zasoby kapitału, pracy, energii i ich wykorzystanie do roku 2000-2010*, Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
10. Gorzelak G., (2000), *Trwałość i zmiana: historia, transformacja i przyszłość polskich regionów*, *Ekonomista*, nr 6.
11. Hockuba Z., (1995), *Droga do spontanicznego porządku. Transformacja ekonomiczna w świetle problemu regulacji*, PWN, Warszawa.
12. Jakóbiak W., (1997), *Państwo i rynek a proces dostosowań strukturalnych*, *Gospodarka Narodowa*, nr 10.
13. Jędrzejczak G., (2005), *Dekada transformacji. W poszukiwaniu interpretacji*, w: *Fenomen transformacji. Próba analizy*, red. A.Z. Nowak, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
14. Kołodko G.W., (2001), *Globalizacja a perspektywy rozwoju krajów posocjalistycznych*, Dom Organizatora, Toruń.
15. Kopaliński W., (1994), *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, Wydawnictwo Wiedza Powszechna, Warszawa.
16. Kotlorz D., (2005), *Zmiany w działowej strukturze zatrudnienia w Polsce w latach 1995-2001*, w: *Wzrost gospodarczy, restrukturyzacja i rynek pracy w Polsce. Ujęcie teoretyczne i empiryczne*, red. S. Krajewski, L. Kucharski, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
17. Kukliński A., (2001), *Gospodarka oparta na wiedzy jako wyzwanie dla Polski XXI wieku*, w: *Gospodarka oparta na wiedzy*, red. A. Kukliński, Komitet Badań Naukowych, Warszawa.
18. Li W., (1999), *A Tale of Two Reforms*, *The RAND Journal of Economics*, nr 1.
19. Lipowski A., (1995), *Dostosowania w sferze przemian strukturalnych (kierunki polityki przemysłowej)*, *Polska Akademia Nauk – Instytut Nauk Ekonomicznych*, Zeszyt nr 17, Warszawa.
20. Nasiłowski M., (1995), *Transformacja systemowa w Polsce*, Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
21. Okoń-Horodyńska E., (1995), *Transformacja systemowa w gospodarkach posocjalistycznych*, *Akademia Ekonomiczna im. Karola Adamieckiego, Katedra Ekonomii, Zakład Ekonomicznych i Społecznych Problemów Globalnych*, Katowice.
22. Owsiak S., (2002), *Problemy finansowania gospodarki opartej na wiedzy*, w: *Gospodarka Polski na przełomie wieków*, red. Z. Dach, PTE, Kraków.
23. *Roczniki Statystyczne Rzeczypospolitej Polskiej z lat 1996-2007*, GUS, Warszawa.
24. Sadowski Z., (2005), *Transformacja i rozwój. Wybór prac*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, Warszawa.
25. Soja E., (2000), *Postmetropolis. Critical Studies of Cities and Regions*, Blackwell, Oxford.
26. Stiglitz J.E., (2004), *Globalizacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
27. Trzeciakowski W., (1997), *Teoretyczne przesłanki i założenia transformacji systemowej*

polskiej gospodarki, w: Dynamika transformacji polskiej gospodarki, red. M. Belka, W. Trzeciakowski, Poltext, Warszawa.